

ANDRES KÜNG:

Balternas sak är vår!

Detta är den första av två artiklar av Andres Küng om Balticum.

Glasnost har inte betytt mycket. Förryskningen, förtrycket och angreppen på exilbalterna fortsätter trots att bl a Amnesty International rapporterar om övergreppen och Europaparlamentet och Europarådet utnämnt Balticum till testfall för den "nya" sovjetiska politiken.

Balticum betyder alltför mycket för Sovjetunionen strategiskt och ekonomiskt för att självständighet skall kunna beviljas.

Andres Küng är medlem av Folkpartiets partistyrelse. Han är författare till drygt 40 böcker, bl a "Balticum lever".

Äntligen har svenskarna börjat upptäcka sina länge glömda grannfolk på andra sidan Östersjön. "Tystnadens konspiration" när det gäller ester, letter och litauer ersätts sakta men säkert av ett nymornat intresse. Men innan vi går in på dagens motsägelsefulla situation kan det vara nyttigt att fundera ett ögonblick på varför det länge var så tyst om Baltikum i vårt land.

Dåligt samvete

Den svenska tystnaden förr om åren berodde nog främst på att de flesta svenskar inte hade en aning om vad som hände i Baltikum. Röda armén erövrade de baltiska staterna samtidigt som hitlertrupperna tågade in i Paris och gjorde sig beredda att ta språnget över Engelska kanalen. Västvärldens intresse riktades med andra ord mot västfronten.

De baltiska regeringarna hade dessutom försummat sina länders försvar och fann det meningslöst att göra militärt motstånd mot sovjetmakten. Ester, letter och litauer fick därigenom inte ens del av omvärldens maktlösa sympati som finnarna under vinterkriget.

Just i Sverige bidrog nog också skamkänslor över baltutlämningen och skuld-känslor över det snabba och snöda erkännandet till tystnaden. Sverige erkände den sovjetiska ockupationen våren 1941 – som första land efter Stalins dåvarande bundsförvant, Nazi-Tyskland. I utbyte fick den svenska regeringen 20 miljoner kronor. Knappast någon av de stoltaste stunderna i den svenska utrikespolitikens historia . . .

Slutna länder

Efter kriget blev de baltiska länderna praktiskt taget slutna områden för västerländska journalister. Hur många svenskar har t ex en aning om att den baltiska gerillakampen mot den sovjetiska ockupationsmakten var den långvarigaste och blodigaste i Europa efter andra världskriget?

När de baltiska gerillakämparna fängslades, torterades och i de flesta fall sköts eller sändes i boskapsvagnar till sibiriska läger, dröjde det årtal innan vi i väst ens fick reda på deras namn. De blev på sin höjd föremål för fotnotter i föga kända exilhistorikers verk.

Numera kan den sovjetiska säkerhetspolisen knappt göra en husundersökning hemma hos någon baltisk dissident utan att Amnesty International, Hjälpcentralen för politiska fångar i Estland, lettiska socialdemokrater i Sverige eller litauiska aktivister i Vatikanen och Chicago får reda på det. Den sovjetiska diktaturens mildring sedan Stalins tid har skapat något större möjligheter för demokratiska motståndsgupper — och för oss som vill informera om dem som i öst kämpar för våra värden i väst.

Visserligen är Nelson Mandela i Sydafrika fortfarande mycket mer känd utomlands än exempelvis Mart Niklus i Estland, Linards Grantins i Lettland och Balys Gajauskas i Litauen. Och det blir starkare reaktioner när Israel utvisar palestinska demonstranter än när Sovjet landsförvisat baltiska demonstranter. Under senare år har vi i alla fall nått av så mycket information om fängslade baltiska freds- och frihetskämpar att ingen om några år kan påstå att han eller hon inget visste om förtrycket i våra närmaste

grannländer. Den som vill veta, den vet — nu som då . . .

Demokratisk pånyttfödelse

Den demokratiska rörelsens pånyttfödelse i Baltikum under 1970-talet betydde mycket för att väcka omvärldens intresse igen. Låt mig påminna om några uppmärksammade protester under sjuttiotalet:

- Estniska Demokratiska Rörelsens brev till FN
- de 17 lettiska kommunisternas protestbrev mot förryskningen
- 17 000 litauiska katolikers vädjan om religionsfrihet
- de 45 estniska, lettiska och litauiska demokraternas vädjan att Molotov-Ribbentrop-pakten ska sägas upp eller åtminstone offentliggöras i Sovjet
- vädjan om en kärnvapenfri zon i hela Norden (inkl Östersjön och Baltikum).

I Sverige innebar den estniska världsfestivalen ESTO 80 den första rejäla sprickan i muren av tystnad kring balterna och Baltikum. Nästa stora genombrott skedde i samband med den Baltiska tribunalen i Köpenhamn och den Baltiska freds- och frihetskryssningen sommaren 1985. Raden av avhoppare under senare år — alltifrån Valdo Randpere och Leila Miller till Peeter Pihelgas — och deras kamp för att få hit sina anhöriga har ytterligare ökat uppmärksamheten. Liksom den senaste sovjetiska taktiken att på löpande band utvisa baltiska nationalister, som tvingats att välja mellan Sibirien och — Sverige. En oförsämd jämförelse förresten.

Det allmänt ökade intresset för utvecklingen i Sovjet under Gorbatsjovs tid har också ökat uppmärksamheten kring Bal-

tikum. På liknande sätt har de nationalistiska oroligheterna på andra håll i Sovjet, framför allt i Armenien och Azerbaidjan, ökat intresset för liknande problem också i resten av Sovjet, däribland Baltikum.

Känslig sanning

Baltikum är särskilt känsligt för sovjetiska makthavare därför att de inte vågar tala sanning om hur baltstaterna införlivades. De vill inte påminna om den nazi-sovjetiska pakten från hösten 1939, där Hitler och Stalin delade upp Baltikum, Finland och Polen mellan sig. De vill inte heller påminna världen om de skamliga och svekfulla metoder med vilka baltstaterna sedan införlivades. Minst av allt vill de få uppmärksammat att Sovjet under två av andra världskrigets fem år kämpade *med* och *ingalunda mot* Hitler-väldet.

Självständighet åt Estland, Lettland och Litauen skulle dessutom beröva sovjetväldet dess ekonomiskt mest framstående delar samt en möjlig militär språngbräda västerut. Större delen av de sovjetiska kärnvapen som är riktade mot Sverige, Danmark och Norge är utplacerade i Baltikum. Ideologiskt vill man inte erkänna att 40 år av sovjetiskt styre bara minskat kommunismens dragningskraft i dessa delar av sovjetväldet. Skulle Sovjetledarna bevilja självständighet åt Estland, Lettland och Litauen i dag, väntar Ukraina i morgon samt urgamla centralasiatiska och kaukasiska kulturländer som Armenien och Georgien i övermorgon.

Vaksam världsoption

Samtidigt har sovjetledarna svårt för att gå alltför hårt fram sedan Europaparla-

mentet och Europarådet har utnämnt Baltikum till testfall för den "nya" sovjetiska politiken. Inför självständighetsfirandet i Lettland i höstas krävde ett 20-tal amerikanska senatorer att demonstrationerna inte fick hindras om glasnost-politiken skulle bevara sin trovärdighet. En liknande resolution antogs inför det estniska och litauiska självständighetsfirandet i vintras. Under den sovjetiske regeringschefen Ryzjkovs Sverige-besök tog både folkpartiledaren Bengt Westerberg och moderatledaren Carl Bildt upp baltiska frågor med den sovjetiske gästen; båda höll också uppmärksammande tal under årets estniska självständighetsfirande i Sverige.

Minst av allt vill Sovjet få uppmärksammat att man under två av andra världskrigets fem år kämpade med och ingalunda mot Hitler-väldet.

Svårt dilemma

Den nya öppenheten ställer sovjetmakten inför ett förmodligen olösligt dilemma i nationalitetspolitiken, åtminstone i Baltikum. Antingen tar man talet om glasnost och perestroika på allvar och tillåter då öppen debatt i nationalitetsfrågor. Det kan leda till stora demonstrationer mot förryskning och förtryck, som ännu tydligare än hittills skulle visa världen att drömmen om frihet och oberoende lever i bl a det ockuperade Baltikum.

Eller tar man inte talet om glasnost på allvar. I så fall kan man fortsätta att som i dag utvisa baltiska demokrater och nationalisterna och religiösa aktivister — eller som i går spärra in dem i fängelser, läger

och mentalsjukhus. Men sådana åtgärder skadar trovärdigheten i den annars så framgångsrika sovjetpropagandan i väst. Därigenom blir det svårare att vinna det västliga stöd som fordras för att man ska lyckas med de ekonomiska förändringarna i Sovjet.

Nationella demonstrationer

Under det senaste året har en rad stora demonstrationer genomförts i de baltiska huvudstäderna, varav bara några har uppmärksamrats utomlands. Det började i fjor när säkerhetsorganen överraskades av att så många balter vågade demonstrera i huvudstäderna Tallinn i Estland, Riga i Lettland och Vilnius i Litauen.

I juni 1987 högtidlighöll tusentals ester, letter och litauer minnet av offren för Stalins massdeportationer från Baltikum. I augusti demonstrerade ännu fler mot paktens mellan Hitler och Stalin, som blev början till slutet för baltstaternas dåvarande självständighet. I november samlades man vid Självständighetsmonumentet i Riga för att högtidlighålla 69-årsdagen av Lettlands självständighet. Och i februari i år firades 70-årsminnet av den litauiska och estniska självständighetsförklaringen i Vilnius resp Tallinn.

I Tallinn deltog enligt ögonvittnen många tusen människor – sammanlagt kanske 20 000 ester. En rad demonstrationsledare greps i förväg, bland dem flera av det nya självständighetspartiets grundare, men andra kända och okända nationalisterna trädde in i deras ställe och möttes med ovationer. Folkmassan ropade också gång på gång "Eesti, Eesti, Eesti vabaks!" (Estland, Estland, Estland fritt!), innan säkerhetspolisen gjorde slut på demon-

strationen. Märkligt nog fanns inte en enda svensk journalist på plats, fast demonstrationen var utlyst lång tid i förväg och väntades få stor uppslutning.

Förryskningen

De flesta balter upplever förryskningen som det största problemet i dag och inför morgondagen. Massinvandringen av ryssar ses som ett hot mot balternas egen framtid som särpräglade kuturfolk. Förryskningen i form av massinvandring av ryssar och andra icke-balter har ökat under senare år.

Esterna utgjorde enligt den senaste folkräkningen 1979 knappt 65 procent och letterna knappt 54 procent av befolkningen i sitt land. Sedan dess har de inhemska befolkningsandelarna sjunkit ytterligare i både Estland och Lettland. Massinvandringen av ryssar håller på att göra ester och letter till minoriteter och till andra klassens medborgare i sina egna hemländer.

Enligt den senaste sovjetiska statistiken ligger födelsetalen i Estland, Lettland och Litauen en bra bit *under* och dödstaten *över* genomsnittet för hela Sovjet. Den naturliga folkökningen i Baltikum är därigenom bara hälften så stor som i hela Sovjet. Dessutom svarar de ryska invandrarna för större delen av den naturliga folkökningen i Baltikum. Estland, Lettland och Litauen är också – tillsammans med Vitryssland – de enda icke-ryska republikerna som har nettoinvandring, framför allt av ryssar.

De inhemska folkens sjunkande befolkningsandel – framför allt i Estland och Lettland – skapar både oro och missnöje. En rad estniska, lettiska och litau-

iska författare har börjat att skriva och tala allt mer öppet om motsättningarna mellan de inhemska folken och de invandrade ryssarna.

En välkänd estnisk författare, Författarförbundets sekreterare Teet Kallas, har varnat för att motsättningarna mellan ester och ryssar håller på att utvecklas till en "krutdurk av sociala spänningar". Han lade skulden på de ryska invandrarnas "årtiondelånga kulturella och språkliga isolering". När alla ester tvingas lära sig ryska, samtidigt som nästan inga ryssar i Estland behöver lära sig estniska, uppstår en känsla av "vi-och-dem" som försvårar fredlig samlevnad mellan de båda folkgrupperna.

Kallas utsattes efteråt för häftig kritik av det estländska kommunistpartiets (konservative) förstesekreterare, men lyckades ändå få in en artikel med liknande synpunkter i det allunionella kommunistpartiets tidning "Pravda". Det antyder att anhängare och motståndare till den nya öppenheten och förändringarna i provinserna har kontakter också i Moskva — och tvärtom. Dessutom belyser det hur svårt det kan bli för reformmotståndarna att vrida klockan tillbaka, nu när allt tal om öppenhet och förändringar väckt vissa förhoppningar runtom i unionen.

Företrädare för samtliga kulturella fackförbund i Estland — Författar-, Konstnär-, Tonsättar-, Filmregissör- och Arkitektförbundet — har därför krävt att estniska ska göras till officiellt språk i den egna republiken. Liknande krav har kommit från Författarförbundets ordförande i Lettland och litauiska kulturutövare. Men sovjetledaren Gorbatjov visade ingen som helst lyhördhet för nationella önske-

mål och krav under sin rundresa i Baltikum i fjor.

Storryssen Gorbatjov

Av någon anledning besökte Gorbatjov inte Litauen, där den kristna motståndsrörelsen blivit en massrörelse för religions- och nationell frihet. i Estland och Lettland besökte han mönsterföretag och talade om behovet av ekonomiska förändringar i hela unionen. Men han visade ingen medvetenhet om att han befann sig i

Större delen av de sovjetiska kärnvapen som är riktade mot Sverige, Danmark och Norge är utplacerade i Baltikum.

icke-ryska delar av imperiet. Snarare var han lika okänslig eller omedveten som när han i Ukrainas huvudstad Kiev satte likhetstecken mellan "Ryssland" och "Sovjetunionen", fast hälften av den sovjetiska befolkningen är icke-ryssar.

Gorbatjov betonade vikten av att bekämpa "nationalism" och uppmuntra "internationalism". Det låter vackert, men esterna har lärt sig att principen om "internationalism" i sovjetisk praktik brukar betyda storrysk chauvinism och fortsatt förryskning av de icke-ryska folken.

Gorbatjov anslöt sig till den storryska traditionen när han hyllade de ryska soldater som försvarat baltiska bönder och fiskare mot nazismen. Det måste ha låtit löjväckande i många balters öron, eftersom just det nazi-sovjetiska samarbetet betydde början till slutet för baltstaternas dåvarande självständighet. Det skorrade lika falskt när Gorbatjov i Estland beto-

nade behovet av demokratisering. Det var ju de ryska soldaterna som gjorde slut på demokratin i Estland.

Gorbatjov gjorde också fräna utfall mot de "reaktionära exilbalterna och deras västliga understödjare". Exilbalterna anklagades för att sprida "hatfyllda lögnar" om det sovjetiska samhället. Och förra sommaren skyldes de stora baltiska demonstrationerna på "utländsk propaganda". Brobygget mellan de ockuperade hemländerna och exilen har blivit svårare efter Gorbatjovs utfall.

Mer marknadsekonomi!

Ett av den nya reformpolitikens största problem är att den åtminstone till en början kostar mer än den smakar för gemene man. Tidigare har många arbetare, byråkrater och partifunktionärer kunnat leva enligt maximen: "Ni låtsas att ni betalar oss, så låtsas vi att vi arbetar". Skärpta krav på arbetsdisciplin möter inget positivt gensvar, framför allt inte så länge varubristen, köandet och prisstegringarna fortsätter som hittills.

I baltisk liksom i annan sovjetisk press publiceras numera allt fler frispråkiga artiklar om missförhållandena i sovjetisk ekonomi förr och nu. Enligt en estnisk ekonom försvinner omkring 65 miljarder (!) sovjetiska arbetstimmar på köandet. Det motsvarar 35 miljoner (!) arbetares (förlorade) helårsinsats i arbetslivet. Med andra ord står mer än 25 hela Estland — från spädbarn till åldring — i kö från morgon till kväll runt om i Sovjetunionen.

Med sådana siffror i minnet förstår man kanske lättare vad de senaste årens — för att inte säga årtiondenas ekonomiska stagnation innebär. Visserligen har t ex

hyrorna legat stilla sedan 1928. Men det har också medfört att bara den som har mindre än sex kvadratmeter ren bostadsyta per person får ställa sig i bostadskö i dagens Estland. En tvåbarnsfamilj som har 24 kvadratmeter ren bostadsyta har i praktiken inte en chans att få en ny bostad, om man inte har kontakter och kan muta sig fram. Många familjer delar fortfarande kök och badrum med andra familjer osv.

Mjolk- och köttpriserna har legat stilla sedan 1962. Men, påpekar den estniske ekonomen, "alla vet ju att det numera bara finns hälften så mycket korv i det som kallades korv på den tiden, resten är mjöl och vatten som säljs till korvpris". Därtill kommer varubristen som gör att det verkliga priset — på kolchosmarknaden där man fortfarande kan få tag i korv — stigit till nästan fyra gånger det officiella priset.

En del varor är ransonerade. Nyligen ransonerades också kaffet. Fr o m i år har varje invånare i Baltikum rätt till 600 gram kaffe om året. Det räcker till ungefär en kopp kaffe i veckan per person. Men ransonen är bara villkorlig — den gäller bara under förutsättning att affärerna har något kaffe att sälja överhuvudtaget.

Ekonomisk frizon

I allt fler socialistländer växer nu missnöjet med den centralstyrda planekonomin. Den har bidragit till fortsatt fattigdom och en ännu värre miljöförstöring än i väst. Från Kina till Ungern har man sökt marknadsekonomiska lösningar i stället. Nyligen krävde också fyra ledande debattörer i Estland sådana reformer.

Förslaget är desto mer intressant med tanke på förslagsställarnas ställning och

bakgrund. Siim Kallas är biträdande chefredaktör för det estländska kommunistpartiets huvudorgan "Rahva Hääl" (Folkets röst). Tiit Made är ekonomie doktor och tidigare sovjetisk diplomat i Sverige. Edgar Savisaar är chef inom den statliga plankommittén Gosplan i Estland. Mikk Tiitma är biträdande ordförande i det sovjetiska Sociologförbundet och välkänd publicist.

De fyra vill ställa sovjetrepubliken Estland under fullständig självförvaltning, som skulle innefatta självfinansiering, självförsörjning och självstyre (dock inom Sovjetunionens ram). De vill lägga om den ekonomiska strukturen så att man bara satsar på branscher som grundas på lokala resurser, är ekonomiskt lönsamma och kulturellt acceptabla för esterna samt står i samklang med esternas ekonomiska traditioner.

Handelsutbytet med övriga sovjetrepubliker och med andra länder ska ske på marknadsekonomiska grunder och grundas på direkta kontakter mellan producenten och konsumenten. De ekonomiska förbindelserna med Sovjetunionens övriga unionsrepubliker och företag ska grundas på en ny, konvertibel rubel. Kooperativ verksamhet ska utvidgas. En del företag byggs upp som aktiebolag. Företag får utnyttja såväl inhemska kapitaltillgångar som utländskt kapital.

"Styrningen i näringslivet ska ske efter ekonomiska principer och företagen agerar självständigt. Byråkratiska organisationer som inte direkt sysslar med ekonomins allmänna utvecklingsplanering och förverkligandet av densamma avskaffas. Planorganen sysslar bara med allmänna förhållanden i ett längre perspektiv. Beslutsrätten läggs där produktionsresulta-

ten skapas. Den ekonomiska samordningen byggs upp nerifrån, dvs högre organisationer bildas av företagen själva och bara om det behövs."

Om detta förslag lagts fram för några år sedan, hade förslagsställarna förmodligen spärrats in på mentalsjukhus eller i läger. Nu har det i stället förts en intensiv debatt om deras förslag i officiella tidningar och ingen av dem har ens förlorat jobbet. Än så länge, är väl säkrast att tillägga. Gorbatsjovs kanske främste rådgivare i ekonomiska frågor, armeniern Abel Aganbegjan, förklarade i sovjetisk TV att förslaget förtjänar att undersökas. Det samma sade han under ett besök i Sverige i vintras.

Brobygget mellan de ockuperade hemländerna och exilen har blivit svårare efter Gorbatsjovs utfall.

Även om det är svårt att se hur det allunionella kommunistpartiet skulle kunna godta ekonomisk självförvaltning för någon av unionsrepublikerna, så kan mer begränsade reformer förmodligen genomföras. Redan lär makthavarna i Moskva ha godkänt bildandet av en ny myndighet för estländsk utrikeshandel, ESTIMPEX, och liknande utrikeshandelsorganisationer i Lettland och Litauen. Sveriges Exportråd undersöker för närvarande hur handeln mellan Sverige och Baltikum ska kunna byggas ut inom ramen för det svensk-sovjetiska gränshandelsavtal som slöts år 1985.

Miljöhot

Gorbatsjovs glasnost har också medgivit en öppnare debatt i miljöfrågor. Ryska

författare och andra milövänner har åtminstone tills vidare lyckats stoppa jätteprojektet att vända de sibiriska flodernas lopp. På liknande sätt har lettiska miljövännen lyckats hindra bygget av ett planetar jättekraftverk i sitt land. Och litauiska miljövännen har satt stopp för planerad oljeutvinning vid Kuriska näset utanför den litauiska kusten.

I Estland har man lyckats uppskjuta ett jättelikt fosforitprojekt med ett par, tre år. Om detta projekt genomförs, kommer stora delar av Estlands vatten, jord och luft att förgiftas. Det kommer i sin tur att få förödande föjder för folkhälsan. Också Sverige skulle drabbas av ökad övergödning i Östersjön samt ökade utsläpp av svaveldioxid, kadmium och andra tungmetaller i Estland.

Estländska forskare har därför gått till storms mot projektet med Vetenskapsakademiens företrädare i spetsen. Tack vare den nya öppenheten har estniska författare, journalister, advokater, lärare med flera öppet kunnat stödja forskarna. Informationen har lagt grunden till en folkrörelse för att rädda miljön i vårt grannland Estland och i Östersjön.

Därför hoppas estniska forskare, författare med flera att myndigheter och opinionsbildare i resten av Norden ska vädja till maktavarna i Moskva att undanröja detta hot mot livsmiljön i Estland och

Östersjön. Vad säger den svenska regeringen, oppositionen och miljörörelsen? (Se Ulo Ignats' skrift "Fosforitbrytningen i Estland" [MH Publishing 1988], som bygger på mängder av dokument och debattartiklar i sovjet-estnisk press under det senaste året.)

Splittrad bild

Bilden av Gorbatjovs glasnost är alltså synnerligen splittrad i Baltikum. Det betonas även de flesta av de politiska eller religiösa aktivister som under senare tid landsförvisats. En av dem är den lettiske baptisten Janis Rozkalns, som efter fyra års fängenskap frigavs i förtid och utvisades i höstas. När han kom till väst förklarade han:

— Det finns i dag två Sovjet. Ett i Moskva och Leningrad, där glasnost-politiken tillåts. Det andra Sovjet finns i Riga och andra städer där glasnost knappast märks.

Så länge Gorbatjov inte talar sanning om hur Baltikum införlivades i Sovjetunionen kommer hans tal om en ny öppenhet att sakna trovärdighet i Baltikum. Och så länge han varken tar avstånd från gårdagens eller dagens förryskning och förtryck, kommer inte heller hans tal om förändringar att tas på fullt allvar i Estland, Lettland eller Litauen.